

Jelka Zorn

Ali so meje socialnih pravic tudi meje socialnega dela? Refleksija socialnega dela ob spominjanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije

Meje politične skupnosti (tj. države) so meje socialnih pravic. Izbris iz registra stalnega prebivalstva, ki se je začel leta 1992, je primer sistematičnega izključevanja iz skupnosti in s tem teptanja dostojanstva in onemogočanja pravic. Čeprav ilegalizacija oseb in omejevanje socialnih pravic nista osrednji temi socialnega dela, sta z vidika etike in poslanstva poklica ključni. Raziskovalno vprašanje članka je, ali so meje socialnih pravic tudi meje socialnega dela. Avtorica izhaja iz teoretskih pojmov rasizma in strukturnega nasilja. Predstavi socialnodelovne in druge študije, ki na različne načine problematizirajo omejenost socialne države. Etnografski del članka so izjave socialnih delavk in delavcev o tem, kako se spominjajo izbrisa iz registra stalnega prebivalstva, ko še ni bil prepoznan kot kršitev človekovih pravic. Izkušnje izbrisanih prebivalcev in prebivalk so povzete iz drugih raziskav.

Ključne besede: center za socialno delo, človekove pravice, rasizem, ilegalizacija, strukturno nasilje, meje.

Dr. Jelka Zorn je izredna profesorica na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Kontakt: jelka.zorn@fsd.uni-lj.si.

Are borders of social rights also borders of social work?

Reflection on social work profession through remembering of the erasure from the Permanent Residents' Register of the Republic of Slovenia

The borders of the political community (i.e. the state) are the borders of social rights. The erasure from the Permanent Residents' Register, which began in 1992, is an example of systematic exclusion from the community, thereby violating dignity and denying rights. Although the bordering of social rights and the illegalisation of persons are not central to social work, they are crucial to the ethics and mandate of the profession. The research question of the article is whether the borders of social rights are also the borders of social work. Theoretical concepts of racism and structural violence are applied. Social work studies and other studies that problematise bordering of the welfare state in different ways are presented. The ethnographic part of the article consists of statements by social workers about how they remember the erasure from the Permanent Residents' Register when it was not yet recognized as a violation of human rights. The experiences of residents who were erased are drawn from other research.

Key words: social work centres, human rights, racism, illegalisation, structural violence, borders.

Jelka Zorn, PhD, is associate professor at the Faculty of Social Work, University Ljubljana. Contact: jelka.zorn@fsd.uni-lj.si.

0000-0001-8438-7596

Uvod

Vloga za denarno socialno pomoč je nek klic in veliko ljudi lažje pride z vlogo za denarno socialno pomoč kot s socialnim problemom. Lahko ga uloviš, če si dovolj empatičen, če razumeš, kaj ti sporoča, si vzameš čas, znaš poslušati in da nisi birokrat. (Odlomek iz intervjuja z upokojeno socialno delavko Vido¹, 2021)

Bila sem zmedena, nisem niti dobro vedela, po kaj točno sem šla. [...] Sedela sem in čakala, ko je socialna delavka le prišla iz pisarne z mojimi papirji in rekla: »Kaj je čefurka, a bi rada živela na račun države?« (S., 18. 2. 2022 na Fakulteti za socialno delo, pričevanje o izkušnji na centru za socialno delo. S. je več kot 15 let živela brez dokumentov, brez prihodkov, brez otroškega dodatka, brez zdravstvenega zavarovanja.)

Kot kaže prvi citat, je namen socialnega dela ponuditi pomoč tudi takrat, ko oseba ne ve natančno, do katere storitve je upravičena.² Drugi citat pa kaže prav nasprotno: ko je intervjuvanka potrebovala pomoč, ne le, da je ni dobila, ampak jo je socialna delavka celo napadla. Ta diskrepanca med izjavo socialne delavke in izkušnjo osebe brez pravnega statusa (dovoljenja za prebivanje tujke³ ali državljanstva) izvira iz rasizma. Rasizem je teoretski pojem za analizo družbenozgodovinskega sistema, v jedru katerega so neenaki odnosi moči in predsodki in ki se kaže na strukturni, institucionalni in medosebni ravni (Kilomba, 2010). V primeru, ki ga proučujem, je rasizem povezan z administrativnim in policijskim pregonom skupine ljudi, ki so se pozneje poimenovali 'izbrisani'.

Izbris pomeni krivico, neenakost in izključevanje iz države in družbe, zato je v nasprotju z vrednotami in etiko socialnega dela. Socialno delo je povezano z uresničevanjem socialnih pravic, te pa so povezane s formalno pripadnostjo politični skupnosti (tj. državljanstvom, dovoljenjem za bivanje, mednarodno zaščito). Pripadnost je pravno regulirana in nadzirana, povezana je z mejami države, to pa povzroča omejenost pravic na podlagi Zakona o tujcih (2023), Zakona o državljanstvu (1991), Zakona o socialnem varstvu (2007), Zakona o mednarodni zaščiti (2017) ipd. Zaradi izbrisa in drugih družbenih okoliščin oseb brez dokumentov se stroka socialnega dela srečuje z neprijetnim vprašanjem, kdo je subjekt socialnega dela. Ali naj bi bili pomoči deležni tudi tisti, ki zaradi določil ministrstva za notranje zadeve izpadejo iz upravičenosti socialnih transferjev in drugih storitev na podlagi Zakona o socialnem varstvu (2007)? So meje socialnih pravic tudi meje socialnega dela?

1 Imena intervjuvank in intervjuvancev so zaradi zagotavljanja anonimnosti spremenjena.

2 Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta *Socialno delo kot družbena naprava solidarnosti: izbrane problematike v zgodovinski in izkušnjiški optiki* (J5-2566), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Vodja projekta je prof. dr. Darja Zaviršek.

3 Ženski slovnlični spol uporabljam kot ženski in generični, za vse spolno nekonformne in nebinarne osebe.

Metodologija: raziskovanje skupine »mi« in sekundarna travmatizacija

Članek izhaja iz raziskave o sodobni zgodovini in sedanosti poklica socialne delavke (gl. opombo 2). Pregledala sem 15 narativnih intervjujev s starejšimi socialnimi delavkami in delavci, ki so delali tako v obdobju nekdanje Jugoslavije kot v samostojni Sloveniji. Tri intervjuje sem opravila sama, dvanajst intervjujev pa so opravile kolegice Darja Zaviršek, Sara Pistotnik in Ana Sobočan.⁴ Intervjuvanke so vse strokovnjakinje na svojih področjih, nekatere so inovatorke v socialnem varstvu, nekatere imajo poleg diplome in magisterija socialnega dela še druge strokovne kvalifikacije. O svojem poklicu govorijo zavzeto in hkrati kritično. Osredotočila sem se na tiste, ki so večino časa delale na centrih za socialno delo (11 oseb).⁵ Druga metoda zbiranja podatkov je bila iz sekundarnih virov: za vpogled v izkušnje izbrisanih prebivalk sem pregledala intervjuje, ki so bili del drugih raziskav (Lipovec Čebren in Zorn, 2011; Kogovšek idr., 2010) in javnih dogodkov (razstava Amnesty International, 2022; pričevanja izbrisanih na Fakulteti za socialno delo ipd.).

Na oblikovanje raziskovalnih vprašanj in interpretacijo pridobljenih podatkov vselej vpliva pozicija raziskovalk. Moja je dvojna, po eni strani pripadam dominantni skupini, to je etnični večini srednjega razreda z varno službo in bivanjem in nimam izkušnje dolgotrajnega stresa izključenosti, negotovosti in revščine. Moj razredni položaj je primerljiv s položajem intervjuvanih socialnih delavk, tako da raziskujem skupino, ki ji pripadam. To je večina, ki ni odločala o izbrisu niti ni zanj vedela, je pa soustvarjala družbeno okolje, v katerem je (bil) izbris možen.

Hkrati pa sem tesno povezana z bojem za pravice izbrisanih. Izbris je ljudi globoko pretresel in travmatiziral, ne le izbrisane posameznike in posameznice, temveč celotne družine in tudi aktivistično skupnost in raziskovalke. Pričevanja izbrisanih so tudi v naših telesih pustila sledi, ki vplivajo na doživljanje sveta. Strokovni termin za omenjeno sled, natančneje rano, je sekundarna travmatizacija. Zapisovanje zgodb je bilo stresno zlasti v obdobju, ko še ni bilo imena za državno nasilje, ki ga danes imenujemo izbris. Takrat tudi ni bilo aktivistične skupnosti, ki bi povezala ljudi za medsebojno podporo, razkrivanje resnice in skupen političen boj (Zorn, 2003).

Zaradi prepada, ki sem ga občutila med tem, kar so ljudje z izkušnjo izbrisa doživljali (in mnogi še doživljajo), in normativno fasado institucij ter razglašanjem Republike Slovenije kot edine »zgodbe o uspehu« po razpadu nekdanje Jugoslavije, sem postajala vse bolj agresivna ali pa otrpla v okoljih »moralne večine« oziroma v odnosih do oseb, ki izbrisa niso želele razumeti

4 Intervjuji so bili opravljeni v letih 2021 in 2022. Trajali so od treh do desetih ur. Opornih točk za intervjuje je bilo 50, od tega so bila tri vprašanja o izbrisu oziroma osebah brez državljanstva, eno od vprašanj pa se je nanašalo na begunce iz Bosne in Hercegovine.

5 Poleg tega sem opravila dva kratka intervjuja v nevladnih organizacijah Mozaiku (dne 2. 7. 2020) in Društvu za nenasilno komunikacijo (dne 3. 7. 2020). Spraševala sem le glede zdajšnje prakse pomoči ljudem brez dovoljenj za bivanje ali z začasnimi dovoljenji. Zaradi osredotočenosti na centre za socialno delo njihovih izjav nisem vključila v članek.

iz perspektive izbrisanih. V njihovih istovetenjih z državnimi argumenti nadzora vidim psihično obrambo pred doživljanjem bolečine Drugega⁶ in pred lastno ranljivostjo (Deyoung, 2022). To je pozicija moči, ki ohranja privilegiranost državljanov in državljanek ter nevidnost in nepomembnost vseh ostalih.

Strukturno nasilje

Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije je 26. 2. 1992 izvedlo ilegalizacijo 25.671 ljudi. To se je zgodilo z vednostjo takratne vlade Republike Slovenije, medtem ko prizadeti sami o tej drastični spremembi njihovega položaja niso bili nikoli uradno obveščeni. Odvzem pravne podlage za prebivanje in delo sta vplivala na družinsko življenje, gibanje oseb, materialno preživetje, dostop do javnih instituciji, psihično počutje. Brez pravne podlage, tj. dovoljenja za prebivanje, stalno ali začasno, ljudje niso imeli pravice niti do dela niti do socialnih in vseh drugih pravic, ki so jih do izbrisa imeli in ki so temelj družbene kohezivnosti in pravne države. Mnogi so živeli ilegalizirano življenje več let in to je uničevalo njihovo dostojanstvo, zdravje, medosebne odnose in možnosti preživetja (Pistotnik, 2021; Kogovšek idr. 2010). Čeprav je izbris opredeljen kot sistematična kršitev človekovih pravic, pa njegove posledice za življenje ljudi do danes niso odpravljene. Prav tako vloge in notranji konflikti javnih institucij, ki so zavračale ljudi brez dokumentov in jih spreminjale v ljudi brez pravic, do danes niso raziskani.

Sara Pistotnik (2021) je situacijo izbrisanih in drugih skupin brez osebnih statusov (dovoljenj za prebivanje) pojasnila s pojmom »strukturno nasilje«. Navaja Galtungovo teorijo, ki strukturno nasilje opredeli kot posredno,

vgrajeno v družbeno strukturo ali institucije, ki škodi ljudem, ker jim onemogoča, da zadovoljijo osnovne potrebe, čeprav bi se bilo temu možno izogniti [...] učinkuje kot neenako razmerje moči in neenake življenjske priložnosti. (Galtung, 1969, str. 171)

Pri izbrisanih in drugih osebah brez statusa strukturno nasilje potrjuje evidentna razlika »med potencialnim in dejanskim, med tem, kar bi lahko bilo, in tem, kar je« (Pistotnik, 2021, str. 21). V psihološkem pogledu to razliko prepoznamo v občutkih trpljenja, travme, ponižanja in sramu, o katerih pripovedujejo izbrisani, eksplicitno ali implicitno (Kogovšek idr., 2010; Lipovec Čebren in Zorn, 2011). Sram in občutki krivde so bili povezani tudi s tem, da so bila dovoljenja za prebivanje odvzeta tajno, tako da prizadeti ne sebi ne drugim niso mogli pojasniti, za kakšen ukrep je pravzaprav šlo. Naj to ponazorim z izjavo osebe, ki je preživela izbris: »Ni bilo stvari, ki je jaz ne bi takrat poskusila, da bi dobila državljanstvo. Večina ljudi ni vedela za to situacijo. Bilo me je sram, čeprav nisem bila nič kriva.« (Tatjana v Zorn, 2010, str. 22).

6 »Drugi« je tu mišljen v sociološkem pomenu stigmatizacije, izključenosti, marginalizacije določene skupine ljudi, ki se ji pripisejo lastnosti, kot so kulturna različnost (ki je videna kot grožnja), nelojalnost, agresija ipd.

Strukturno nasilje se utelesi kot niz negativnih, škodljivih dogodkov. Naslednji odlomek iz intervjuja z izbrisano osebo ponazori tak niz negativnih dogodkov, navajam pa ga tudi zato, ker se v njem pojavi socialna delavka. Kaže podrejenost socialnega varstva odločitvam ministrstva za notranje zadeve o tem, kdo je članica skupnosti (in ima lahko službo ali socialno pomoč) in kdo ne (in je prepuščena sama sebi):

Nisem se mogla zaposliti, bila sem brez zdravstvenega zavarovanja, brez vsega. Saj je socialna delavka Marija klicala vsepovsod, če bi mi lahko na kakršen koli način kje pomagali. Ampak nikjer nič. Če te pa ni. No, sicer oni vejo, da si, ampak te ni. Ne obstajaš. Živela sem v večnem strahu, kako bo jutri, če bomo imeli kaj za jesti, če bom lahko plačala položnice. (Rižnar in Slavica, 2011, str. 104)

Ilegalizacija in vloga socialnega dela

Izbris je državni ukrep ilegalizacije ljudi – to pomeni izključenost iz skupnosti in hkrati izpostavljenost policijskemu pregonu. Ena od avtoric, ki razmišlja o socialnem delu v povezavi z ilegalizacijo, je Beth Humphries (2004). Njen osrednji argument je, da socialno delo ne bi smelo sodelovati pri nadzoru priseljevanja (nadzor priseljevanja razume široko v povezavi z dostopom do javnih storitev in pravic). Sodelovanje socialnih delavk pri nadzoru migrantk (tj. upoštevanje formalne pripadnosti kot kriterija pomoči) umesti v širši družbeni kontekst zasuka socialnega dela v avtoritarno smer, zlasti v zadnjih dveh desetletjih, kot se kaže v zahtevah po merjenju učinkov in menedžerskem upravljanju služb socialnega varstva.

Sodelovanje v določenih oblikah avtoritarizma odvzema socialnemu delu njegov radikalni in transformativni potencial (Humphries, 2004). Socialne delavke s svojim individualističnim in depolitiziranim odnosom sodelujejo pri nadzoru ljudi, ob tem pa verjamejo, da je njihova praksa protizatirska in protirasistična (prav tam). Beth Humphries stroki socialnega dela očita, da se ne ukvarja s pojmom meje. Socialne delavke se večinoma ne sprašujejo niti o notranjih (v državi) niti o zunanjih mejah (med državami) – z drugimi besedami, ilegalizacija ni tema socialnega dela in tako socialne delavke pogosto niso zaveznice oseb brez dokumentov, saj jih ne vidijo kot uporabnic socialnih služb, kot je povedala tudi ena od intervjuvanih socialnih delavk (odlomek intervjuja navajam pozneje).

V nasprotju s teoretsko razpravo Humphries pa je raziskava Sophie Andreette (2019) etnografska. Pri svojem 6-mesečnem terenskem raziskovanju v štirih centrih za socialno delo v Belgiji je spremljala odločanje socialnih delavk pri vlogah za denarno socialno pomoč v primeru oseb brez statusa. Opazila je dvoje, tako omejevanje dostopa do pomoči kot pomoč migrantkam brez dokumentov (zavrženim prosilkam za azil), torej je šlo za različne interpretacije zakona. To je pojasnila z različnimi osebnostnimi lastnostmi socialnih delavk. Ob tem pomislim na različne izkušnje izbrisanih na centrih

za socialno delo. Denimo, Ana Mezga (Simončič in Mezga, 2011, str. 44) je poročala o uspešni rešitvi njene prošnje, ko je zamenjala socialno delavko:

Stvari so se zapletale tudi pri socialni delavki, kjer sem vlagala prošnje za prehrano. Nekega dne me je poklicala ter mi sporočila, da naslednjih 18 mesecev nimam pravice vlagati prošenj. Pa veste, kaj meni takšna pomoč pomeni? Biti 18 mesecev brez. Kako? Kaj sem spet naredila?

Ker lenoba ni bila nikoli moja lastnost, sem se spet in spet spopadala s Centrom za socialno delo. Čez nekaj časa sem naletela na drugo socialno delavko. [...] Gospa je videla, da pomoč nujno potrebujem, in se zatopila v računalnik. Premetala je nekaj papirjev in parkrat vzdihnila in mi nato dala navodila za občinsko pomoč. Neverjetno. Dobili smo 200 evrov pomoči. Res neverjetno! Koliko lahko ljudje naredijo zate, če le želijo. Kakšna sreča, da sem takrat naletela nanjo. Sreča. Ta je popolnoma odvisna od drugih.

Sophie Andreetta (2019) je odločanje o denarni pomoči opredelila kot študij državnosti, saj socialne delavke na dnevni ravni udejanjajo izključenost ali pripadnost (in s tem povezan dostop do pravic), pri tem pa svoje odločitve pravno argumentirajo. Razpete so med tri lojalnosti: delodajalcu oz. državi; uporabnikom; in vrednotam socialnega dela. Silvia Staub-Bernasconi (2011) je to prepletenost imenovala trojni mandat socialnega dela. Pomoč migrantkam brez dokumentov je v nasprotju z lojalnostjo državi, od katere imajo socialne delavke pooblastilo za delo in plačo (Andreetta, 2019). Socialne delavke različno interpretirajo zakonodajo, na njihove odločitve pa vplivajo čustva do uporabnic, kot ponazarja tudi prej navedeni citat Ane Mezge.

Nekoliko drugače o problemih lojalnosti piše Jessica H. Jönsson (2014). Identificira tri pozicije socialnih delavk na Švedskem: 1) konformistična oziroma pasivna (krivda za odsotnost dokumentov je pripisana ljudem samim, socialne delavke se ne poglobljajo v vzroke); 2) kritična (socialne delavke izzivajo norme in pravila, uveljavljena v socialnem delu); in 3) pravno-improvizacijska. Pri tej zadnji poziciji socialne delavke pravzaprav ne vidijo konflikta med potrebami uporabnic in prakso socialnega dela, saj se sklicujejo naposredno na mednarodne konvencije o otrokovih in človekovih pravicah.

Nekatere socialne delavke so pripravljene kršiti zakon in obiti ustaljene načine pomoči – ne kot del redne prakse – temveč kot opozorilo, da se praksa ne sklada z deklaracijami o človekovih pravicah. Avtorica zagovarja pravno-improvizacijski pristop kot najskladnejši z etiko socialnega dela, ob tem pa poudari, da socialnim delavkam pogosto manjka znanj o mednarodnih konvencijah in »luknjah« v zakonih. V skladu s tem področje dela z migranti brez dokumentov oziroma osebami brez pravnega statusa imenuje »globalni družbeni problemi«. Izhaja iz *Globalne izjave o etičnih načelih v socialnem delu* (2019) in opozori, da v socialnem delu ne obstajajo smernice za delo z osebami brez dokumentov.

Menim, da bi ena od smernic morala biti zavzemanje za prenehanje situacije brez dokumentov, torej učinkovita pomoč pri pridobivanju dovoljenj za

prebivanje in delo za vse, ki to želijo. To bi socialno delo tesneje povežalo s protirasističnimi gibanji in gibanji proti gentrifikaciji (za dostopna stanovanja, javne prostore ipd.). Smernice za socialno delo z osebami brez dokumentov obravnava na primer Aranze Torres (2014), ki se sklicuje na Ameriško zvezo socialnih delavk. Po njihovem etičnem kodeksu je diskriminacija na podlagi pravnega statusa prepovedana. Kot kaže citat Ane Mezge, je dostop do socialne pomoči možen na ravni občin, ker tam pomoč ni nujno povezana z državljanstvom in drugimi statusi, ki jih priznava država.

Marry-Anne Karlsen (2021) pa nadzor migracij in dostop do socialnih in zdravstvenih storitev raziskuje na Norveškem. Podobno kot omenjena Sophia Andreetta (2019) je z etnografskim pristopom spremljala, kako so se v zdravstvenih domovih in socialnih službah odločali zaposleni, ko so imeli pred sabo osebo brez statusa (denimo zavrnjeno prosilko za azil). Njeno teoretsko izhodišče je Agambnovo pojmovanje (ne)vrednosti življenja in izjeme (ta se nanaša na vključevanje in izključevanje iz države oziroma družbe) ter Foucaultovo razumevanje vladnosti (*governmentality*). Vidik vladnosti se zdi skladen z omenjeno študijo državnosti pri Andreetti. Tudi Karlsen opazi različna in razpršena odločanja zaposlenih v javnih zdravstvenih in socialnih organizacijah o dostopu do pravic in s tem, teoretsko rečeno, o (ne)vrednosti življenja. Osebe brez papirjev niso nujno zavrnjene, temveč je njihov dostop do katerekoli storitve otežen, delen, negotov. Tako odsotnost pravnega statusa pacientk postane del diagnosticiranja v zdravstvenih ustanovah. To pomeni, da je potek zdravljenja odvisen od njihovega državljanskega ali begunskega statusa, ne od bolezni ali poškodbe.

Kot je ugotovila Darja Zaviršek (2018) glede Janusovega obraza države, sta nasilje in skrb prepletene. V primeru oseb brez dokumentov je ta ambivalenca poudarjena: skrb je namenjena preživetju, ne pa življenju. Iz tega izhaja, da priseljenke brez statusa postanejo humanitarno vprašanje (Karlsen, 2021). Le preživetje telesa je tisto, do kamor so pripuščene k storitvam, ali pa še to ne. Na področju socialnih pravic se opisana logika humanitarizma in viktimizacije kaže v tem, da osebe brez statusa usmerijo na nevladne organizacije. O tem pripovedujejo tudi socialne delavke v primeru izbrisanih. S tem se izključenost oziroma natančneje njihova prekarna vključenost institucionalizira. V taki konstelaciji so migrantke videne kot žrtve ali grožnja, nikoli pa kot subjekti pravic. Gre za ohranjanje, ne omogočanje življenja. Minimalna skrb, ki so je deležne, ima status izjeme, to pa ohranja in povečuje njihov prekarni status bivanja v državi.

Skrajno problematičen primer reduciranja ljudi na biološke potrebe telesa je center za tujce, tj. administrativni zapor za zavrnjene prosilke za azil oziroma osebe brez papirjev, nekdam tudi izbrisane. To institucijo v povezavi z vlogo socialnega dela obravnavajo Günther, Hrvatina, Ivačić in Rehm (2014) v članku *Borders of social work: detention centre in the light of citizenship, criminalization and state power*, od katerega sem si izposodila del naslova članka. Za avtorice je edina smiselna perspektiva v socialnem delu radikalna, to je tista, ki se zavzema za »ukinitve mej, vojske, policije, nadzora in centrov za

tujce [detention centres]« (prav tam, str. 356). Zaradi državnega nasilja zavrnejo trojni mandat socialnega dela. Predlagajo direktno pozivanje socialnih delavk na etični kodeks in skupni politični boj za transformacijo državocentričnih kriterijev pripadnosti (Günther, Hrvatina, Ivačić in Rehm, 2014). Skupni boj vključuje tako socialne delavke kot migrantke in vse druge aktivistke.

Za mojo razpravo je zanimiva tudi diskurzivna analiza Parka in Bhuyana (2011) o odnosu socialnih delavk do priseljencev v Združenih državah Amerike. Analizirala sta 198 komentarjev socialnih delavk, ki izražajo odnos do migrantk brez dokumentov. Ti komentarji so bili del spletne raziskave, ki je vključevala 1124 socialnih delavk.

Njuna vprašanja so podoba mojim: komu služimo oziroma natančneje, komu smo zavezani služiti? Kako v stroki osmisлити etične vrednote in poklicno identiteto v odnosu do zakonov in socialnih politik? Komentarji socialnih delavk v raziskavi so bili zelo različni, tako po dolžini besedila kot po vsebini, tako da jih Park in Bhuyan nista mogla posplošiti. Nekatere socialne delavke so zagovornice oseb brez dokumentov in so problematizirale migracijsko zakonodajo, druge so se strinjale z izključenostjo ljudi iz skupnosti. Omenjena avtorja sta v svojem sklepu nedogmatska; predlagata »radikalnejšo potezo: poziv k razpravi o odkritih nesoglasjih«. Sklicujeta se na antagonistični pluralizem Ernsta Laclaua in Chantal Mouffe o konfliktu kot »radikalno demokratični politiki« (Park in Bhuyan, 2011, str. 36).

V članku ni dovolj prostora za povzemanje vseh socialnodelovnih raziskav, ki tematizirajo meje (socialnih pravic) in administrativno izključenost ljudi iz skupnosti, zato v nadaljevanju prehajam na rezultate naše empirične raziskave. Spodaj razčlenjujem izjave socialnih delavk in delavcev o tem, kako se spominjajo stikov z izbrisanimi na slovenskih centrih za socialno delo.

Intervjuji s socialnimi delavkami

Centri kot »obliž na rano« in pomen »statusa« uporabnic socialnovarstvenih storitev

Ena od socialnih delavk, imenovali jo bomo Anka, je opisala naporno in dolgo trajno pridobivanje pravnih statusov. »Ustvarjala sem prostor za tiste, ki so izgubili pravice,« je opredelila svoje delo. Podrobneje je opisala dva primera: en fant se ni mogel vpisati na fakulteto, drugi pa ni mogel na letovanje. Oba sta živela v rejniških družinah in oba sta bila izbrisana. Oba otroka sta bila »uporabnika« storitev centra za socialno delo – to je bila značilna situacija pomoči izbrisanim na centrih za socialno delo.

Anka je v postopkih pridobivanja njunih dokumentov uporabila svoja poznanstva, pisala številna priporočila, pisma, pojasnila veleposlaništvom, ministrstvu za notranje zadeve ipd. »Hodila sem od institucije do institucije, pošiljala dopise, da je on to pravico dobil nazaj.« Hkrati pa je pri posameznih institucijah izpogajala pravice, ki presegajo statute (denimo vpis na fakulteto). Za nazaj je ugotovila, da je šlo za izbrisane, saj ta pojem v devetdesetih

ni obstajal kot oznaka za sistematično kršenje človekovih pravic. »Tišina. Povsod. Zaprta vrata,« je bil njen opis institucij na področju izobraževanja, zdravstva in socialnih pravic. Ministrstvo za notranje zadeve se ni odzivalo na njene zahteve in prošnje.

Mi, na centru smo naredili oblič na rano [...] tam, kjer smo lahko naredili neke svoje korake in so bili upoštevani. V tem smislu smo bile močne, ampak nismo bile močne globalno, ampak lokalno smo pa bile.

Poleg Anke sta tudi Darinka in Vida poročali o posameznih primerih, v katerih sta delovali kot »oblič na rano«. Poudarili sta »status« uporabnice socialnovarstvenih storitev kot priložnost za pomoč pri urejanju statusa:

V varni hiši smo imeli ženske, ki niso imele urejenega statusa, ki niso imele državljanstva, in to je pomenilo, da tudi niso imele finančne podpore države. [...] Najprej smo žensko sprejele, potem smo se ukvarjale s statusnimi zadevami, iskale rešitve in možnosti, na kakšen način lahko pomagamo. (Darinka)

O primerih otrok v rejništvu je poročala tudi Vida:

Mi smo imeli primer fanta, ki je bil v rejništvu, in si sploh nismo predstavljali, da bi lahko bile kakšne težave. [...] Želel je na letovanje rejniških otrok v tujino in takrat je potreboval pasoš. Ko smo šli to urejat, smo ugotovili, da ne more na letovanje, ker ni naš državljan. [...] Potem smo skoraj eno leto bili bitko z ministrstvom za notranje zadeve in na koncu smo uspeli urediti status. (Vida)

Spraševanje o lastni vlogi

Anka je v intervjuju izrazila svoje zavezništvo z uporabnicami in ob tem premišljevala o svoji poziciji, ki je bila kljub občutku nemoči v odnosu do drugih institucij še vedno pozicija moči v odnosu do uporabnice:

Padla sem v isti sistem skupaj z uporabniki. [...] No, ne morem se primerjati z njimi, saj sem imela vse varovalke v svojem zasebnem življenju, ampak skupaj smo bili v tem.

Izbris je doživela kot krivico in se počutila »zlorabljeno od sistema«, čeprav je tudi sama delala v državnem sistemu. Med nasprotujočimi si mandati socialnega dela je izbrala identifikacijo z uporabnicami kot prevladujoči mandat. Kot strokovna delavka je na lastni koži občutila krivičnost in trdovratnost izbrisa. Iz njenega pripovedovanja izhaja razumevanje izbrisa kot kršitve človekovih pravic, poklic socialne delavke pa intervjuvanka vidi tudi kot delovanje na sistemski ravni.

Da stroka problema izbrisanih ni obravnavala na sistemski ravni, je razmišljala tudi Zala:

Na centrih se s tem nismo ukvarjali. [...] Ti ljudje so poniknili. Niso imeli pravic, vedelo se je, da jih nimajo, mi pa jih nismo nagovorili. [...] To je populacija, ki je bila v bistvu nevidna in je tudi iskali nismo.

Tako Zala kot Anka sta v svojih pripovedih kritični do take vloge centrov za socialno delo.

Eden od intervjuvancev je poročal o izbrisu kot oviri pri svojem delu. Otroku, ki je doživljal nasilje v družini, ni mogel zagotoviti ustrezne zaščite. Ni mu uspelo, da bi otroka namestili v vzgojni zavod:

Takrat sem se zelo trudil, da bi ga spravil ven iz tistega družinskega zosa. [...] Ni šlo tudi zato, ker ni imel državljanstva. [...] To je bila velika ovira. Tako, da je bila frustracija zame in za njega. Tudi zame je bila to frustracija. Človek hoče imeti rezultat. Smisel obravnave je, da je človek potem na boljšem. (Samo)

Intervjuvanec izbris vidi kot oviro pri svojem delu, iz njegovega pripovedovanja pa ni jasno, ali ga vidi tudi kot krivico.

Istovetenje z državnimi argumenti: čeprav so bili sami krivi, smo vsem pomagali

Istovetenje z državnimi argumenti preprečuje socialnim delavkam reflektirati svojo pozicijo (ne)moči. V devetdesetih celo izbrisani sami niso vedeli, da so bili statusi odvzeti kolektivno in protiustavno. Za to strukturno nasilje ni obstajala beseda, zato je to pripomoglo k nadaljevanju in poglobljanju izbrisa. To je povzročilo obtoževanje izbrisanih za državno nasilje, ki so ga doživljali. Eden od intervjujev s socialno delavko ponazarja tak odnos:

Smo imele tudi primere, ko niso želeli urediti statusa in niti niso želeli dati vloge za slovensko državljanstvo [...]. Ampak vsem smo pomagali, za vse smo iskali rešitve. (Vida).

Čeprav so jim pomagali, so po Vidinem mnenju za izbris odrasli ljudje sami odgovorni (ker niso dali vloge za slovensko državljanstvo), to pomeni, da izbriša še danes ne vidi kot sistematičnega kršenja temeljnih človekovih pravic in zato tudi ne kot problema strokovnega socialnega dela. Tako Vida nadaljuje razlago:

So bili taki, ki niso želeli, in pri takih so bile dejansko posledice [...] na katero nismo mogli vplivati. Mi namesto njih nismo mogli odločati – govorim o odraslih, polnoletnih osebah, s poslovno sposobnostjo. [...] Za druge smo urejali, kar je bilo potrebno.

Občutki krivde so bili ljudem zaradi izbrisa vsiljevani leta, mnogi pa jih predelujejo še danes. Ponazarjam s citatom enega od izbrisanih:

Pomembno je, da smo ljudem, tudi nekdanjim prijateljem in znancem, ki so menili, da smo sami krivi za izbris, dokazali, da to ni res. Sodbe slovenskega Ustavnega sodišča in Evropskega sodišča za človekove pravice, ki to potrjujejo, me navdajajo z zadovoljstvom. (Mladen Balaban, Amnesty International, 2022)

Obtoževanje tistih, ki so žrtve nasilja – enako kot obtoževanje revnih za revščino – je izraz avtoritarnosti. Od kod potreba po avtoritarnosti, je pomembno vprašanje, s katerim pa se žal tu ne morem ukvarjati.

» **Taka so bila pravila** «

Odgovori socialnih delavk in delavcev, ki sem jih uvrstila v to kategorijo, kažejo normalizacijo mej socialne države. Govorili so o spremembi družbeno-političnega sistema in Zakona o socialnem varstvu (2007) ter spremenjeni vlogi socialnega dela. To kaže, da so se sistemske spremembe prepletele z izbrisom. Novembra 1992 je bila sprejeta novela Zakona o socialnem varstvu, na podlagi katerega so centri za socialno delo udejanjali izbris. Zakon je v 5. členu določil, da so upravičenci državljani in tujci, ki imajo dovoljenje za stalno prebivanje v Sloveniji. S tem je izključil tako izbrisane kot begunce brez statusa in prebivalce z dovoljenjem za začasno prebivanje. V nasprotju s to novelo prejšnji, »socialistični« Zakon o socialnem skrbstvu (1979) upravičenosti do socialne pomoči ni pogojeval z osebnim pravnim statusom⁷.

Pristojnosti centrov za socialno delo so na začetku devetdesetih z občin prešle na državo. Takrat se je zmanjšala diskrecijska pravica socialnih delavk pri odločanju o denarni pomoči.

Pri denarju smo imeli vse manj diskrecijske pravice. Ta se je kar naprej zmanjševala in zato se je zgodilo, da so nekatere skupine izpadle iz pomoči [...] V tem smislu smo socialni delavci res državni uradniki, ne moreš obravnavati [vseh], nimaš te možnosti. (Sergej)

Podobno, a z drugimi besedami je situacijo pojasnila Darinka:

Tu ni bilo nobenega posebnega stika [z izbrisanimi]. Podlaga v javnih službah, da si sploh lahko karkoli počel in delal, je prijava stalnega bivališča. Pri tistih, ki ga niso imeli, ni bilo vzvodov, možnosti, da mu pomagaš. To je bilo človeško težko prenesti, ker si se zavedal stiske in situacije, nisi pa imel vzvodov in moči, da bi karkoli spremenil, naredil, odločal o denarni pomoči. (Darinka)

David Graeber (2017) je spreminjanje družbenih odnosov, ki so regulirani z vedno več pravili glede dostopa do pravic in storitev, povezal z birokratskim kapitalizmom. Značilna je širitev menedžerskega diskurza iz zasebnih, profitno usmerjenih v javne ustanove. Opozori na pošiljanje ljudi »od vrat do vrat« in na vse kompleksnejša pravila, ki zapletajo dostop do javnih storitev in jih poznamo vsi, ne glede na izbris. O tej spremembi je v intervjuju razmišljala tudi Anka:

7 V Zakonu o socialnem skrbstvu iz leta 1979 piše o ogroženih posameznikih, družinah, delovnih ljudeh, občanih ter uporabnikih storitev in programov. Torej je šlo za teritorialno pripadnost (*ius soli*).

V mojih začetkih [v osemdesetih letih] je imel center za socialno delo ugled in moč. [...] To je bila tudi moč zavzeti se za posameznika in mu pomagati pri uresničevanju njegovih pravic. Danes pa se centri za socialno delo izgublajo v birokratskem kolesju. Kot da je stroka pokleknila pred birokracijo.

Pogled za nazaj pokaže tudi, da za pomoč izbrisanim socialne delavke pravzaprav niso videle veliko možnosti. Kot kažeta naslednja citata intervjuvanih, so odgovornost za pomoč nekateri preložili na nevladne organizacije. O podobnem fenomenu je pisala Karlsen (2021). Njen sklep je, da tako prelaganje na nevladni sektor neenakost oseb brez papirjev institucionalizira in normalizira.

Tisti, ki niso imeli stalnega bivališča [...] preprosto niso prišli. Že vnaprej so bili izrinjeni iz možnosti. [...] [niso prišli do centra za socialno delo, ker] so bili že prej informirani, da pravic nimajo [...] Na centrih se nismo ukvarjali s tem. Podporo tem skupinam so izkazovale predvsem nevladne organizacije. (Sergej)

Podobno kot Sergej je tudi Vida za izključenost iz socialnih pravic rešitev videla v nevladnih organizacijah:

To je bilo obdobje, ko so se začele pojavljati nevladne organizacije – prej jih ni bilo – sodelovali smo pri problemih, ki se jih ni dalo rešiti po naši zakonodaji. Rdeči križ, Karitas, potem smo imeli še eno organizacijo, ki je bila prav za pomoč tujcem. Tako, da je dosti tega šlo mimo sociale, bilo je povezovanje in *napotovanje na druge*. (Vida, poudarek J. Z.)

Torej ni šlo vselej le za gole zavrtnitve, temveč za otežene, delne in negotove načine pomoči, ki so izključenost in drugorazrednost institucionalizirali (Karlsen, 2021).

V obdobju izbrisa, tj. v devetdesetih letih, se je število prejemnic denarne pomoči zelo povečalo zaradi zapiranja tovarn in s tem množične brezposelnosti. Problem izbrisanih se je »izgubil« v kriznih razmerah številnih delavk in delavcev:

Pri nas je bilo grozno. Vse velike firme so šle v stečaj ena za drugo [...]. Na zavodu za zaposlovanje, kjer praktično niso poznali brezposelnosti, je bilo čez noč 5000 brezposelnih oseb samo v [našem kraju]. [...] Od 100 oseb, katerim je bila socialna pomoč edini vir preživetja, smo skočili na 1000, 1100. To je bilo ogromno birokracije, ogromno časa za reševanje materialnega položaja in tukaj se je spremenilo tudi socialno delo. [...] Nismo več poznali dejanskega življenjskega prostora, socialne mreže in posameznika. Takrat je prišel računalniški sistem, podatki so se vnašali v računalnik in to je bil bolj tekoči trak. Ni bilo več toliko časa za uporabnika. (Nika)

Množična brezposelnost je morda vplivala na to, da socialne delavke odvzema statusa stalnega prebivalstva niso identificirale kot posebnega družbenega problema. Poleg tega pa so se izbrisani le redko obrnili na centre za socialno delo.

[Izbris se je zgodil] pretežno pri ljudeh, s katerimi center v preteklosti ni imel obveznosti, izkušenj, nalog, ker so bile to družine in posamezniki, ki so solidno, normalno živeli, ne da bi jim kdorkoli nudil kakršnokoli pomoč ali da bi kogarkoli kaj prosili. (Darinka)

Delavska identiteta je nekdam pomenila antipod socialnim problemom. Izbrisani so svoj problem videli predvsem kot administrativni, ne socialni in so ga poskušali reševati tam, kjer je nastal (tj. na upravnih enotah in ne na centrih za socialno delo, kjer bi bili lahko znova zavrjeni).

Strinjanje z izbrisom: »Daš prst in zgrabijo celo roko«

Za ponazoritev sovražnega obdobja po osamosvojitvi navajam citat izbrisane Triva Damjanića:

Imel sem take probleme, da sem se že hotel obesiti. Ko sem moral zamenjati [avtomobilske] tablice, se je začelo zbadanje: kdaj boš šel v Bosno, grožnje, naj se izselim, kaj tukaj iščem, da bodo prišli pome. Zvonili so na vrata, menjal sem ključavnico. Na vhodna vrata so mi s sprejem napisali RAUS. (Amnesty International, 2022)

V skladu z nacionalistično klimo tistega časa je ena od intervjuvank priseljene osebe opredelila kot zahtevne do socialnih služb v pomenu »daš prst in zgrabijo celo roko« (Jožica). Na jezikovni ravni ta izjava nakazuje razčlovečenje, animalizem, saj je ta »zgrabiti« bolj povezan z živalmi kot z ljudmi. Priseljenke iz republik nekdanje Jugoslavije je videla kot tiste, ki so bile pozitivno diskriminirane pri pridobivanju družbenih stanovanj. Problem je videla tudi v njihovi pripadnosti dvema skupnostma, saj so »v svojem domačem kraju gradili vzporedno existenco« (Jožica). Argument pomanjkanja ekskluzivne lojalnosti je bil nekdam uporabljen kot opravičevanje izbrisa. V simbolnem pomenu so prošnjo za slovensko državljanstvo razumeli kot podreditev slovenskemu narodu oziroma državi (Beznec, 2007).

Svoje zavračanje je intervjuvanka opravičila z nacionalizmom kot splošnim pojavom: »negativen odnos do prišlekov je povsod« (Jožica). Strinjanje z ideologijo (rasizmom, nacionalizmom), ki je vzdrževala izbris, je prepoznati tudi v drugih izjavah, ki za položaj brez dokumentov obtožujejo izbrisane same.

Razprava

Kot izhaja iz intervjujev, so socialne delavke na centrih za socialno delo pomagale osebam brez dokumentov, izbrisanim ali drugim, kadar so bile že prej njihove uporabnice. To so bili, denimo, otroci v rejništvu in ženske, ki so prišle po pomoč zaradi nasilja partnerja. Te so zaščitile kot »žrtve«, pomanjkanje statusa pa je bil eden od izzivov.

Vključenost v določene socialne storitve, kot je rejništvo, bivanje v varni hiši ipd., je bila pot za pomoč pri pridobivanju statusa stalnega prebivalca oziroma prebivalke. (Anka)

V omenjenih primerih je bil »status uporabnice socialnih storitev« pomembnejši od dejstva, da jugoslovanskega državljanstva ni bilo več, status stalne prebivalke pa je bil odvzet. Tri vprašane socialne delavke, ki so bile zaposlene na centrih za socialno delo, so pojasnjevale, kako so izbris »premagale« v posameznih primerih.

Centri za socialno delo niso nikoli uvedli storitve, ki bi se eksplicitno nanašala na pomoč pri urejanju pravnega statusa, so pa uvedli storitev, ki tako prakso dopušča. Po letu 2000 so na centrih za socialno delo uvedli storitev prva pomoč, ki je na voljo komurkoli brez enega samega kriterija ali pogoja (Zala). Poleti leta 2007 sem to storitev preizkusila tako, da sem na center za socialno delo spremljala mlajšega moškega iz Gambije, ki je imel le dovoljenje za zadrževanje v Sloveniji (to je policijski moratorij na pridržanje in deportacijo). Bil je nogometaš, ki si je zlomil nogo in zato izgubil manjši dohodek nogometnega kluba. Socialna delavka na Centru za socialno delo Ljubljana-Šiška je bila prijazna in je bila pripravljena poslušati o njegovi težavi. Ravnala pa je v skladu s prej opisanimi ugotovitvami o ponotranjenosti oziroma normalizaciji mej socialnih pravic. Ni razmišljala o podpori pri pridobivanju statusa, iz katerega bi izhajale pravice, niti kako bi lahko prišel do denarne socialne pomoči, vsaj izredne, čeprav statusa stalnega prebivalca ali begunca ni imel. Naštela je, katere stanovanjske skupine imajo – za specifične skupine uporabnic, s težavami z duševnim zdravjem, za žrtve nasilja ipd. – vendar ni spadal v nobeno od »uporabniških« kategoriji, razen v splošno kategorijo oseb brez dohodka, ki pa je bila po eni strani očitno preširoka, po drugi pa preozka, saj ga je izključila že policijska obravnava. Pogovor je bil rutinski, brez kreativnega branja zakonodaje ali sklicevanja na mednarodne standarde o človekovih pravicah (Jönsson, 2014). K sreči so mu vseskozi pomagali ljudje iz protirasističnega gibanja, ki so bili solidarni z njim in z drugimi v podobni situaciji.

Drug značilen odgovor intervjuvanih socialnih delavk in delavcev pa je bil, da se z izbrisanimi niso srečevale: »Izbrisani so gotovo prišli, ampak ni jih bilo veliko. Namreč sama se s tem [problemom] nisem srečevala, tudi v kakem timu ne« (Nika). Kot pojasnjeno, izbrisani na centrih za socialno delo pomoči večinoma niso iskali, saj so vnaprej vedeli, da pravic nimajo, poleg tega so težave reševali tam, kjer so prvotno nastale, torej na upravnih enotah, ne na centrih za socialno delo.

Tudi v obdobju, ko je izbris postal javna tema (z bojem izbrisanih in po odločbi ustavnega sodišča leta 2003), na centrih za socialno delo ali ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve za problem izbrisa kot odvzema socialnih pravic ter stigmatizacije, marginalizacije in revščine niso iskali sistemskih rešitev. Niti boja izbrisanih niso izkoristili kot ogledalo ambivalentne, v več mandatov razpete vloge socialnega dela. Leta 2012 je zasuk v avtoritarno,

birokratizirano vlogo centrov za socialno delo kritiziralo gibanje BojZa, ki je na odprtih diskusijah na trgu pred Bojzo izumilo direktno socialno delo (Flaker & BojZa, 2012). V tem gibanju so mesto našle tudi aktivistke, ki so doživele izbris. Čeprav direktno socialno delo ni institucionalizirano in se mu odreka strokovno legitimnost, je pomemben način razmišljanja in združevanja ljudi onstran pravnih statusov in poklicih oziroma uporabniških vlog. Praksa po načelih direktnega socialnega dela je povezana z kreativnimi in radikalnimi pristopi, nekatere izmed njih sem omenila pri povzemanju drugih raziskav.

Sklep

Slovenski državljan [ima] vse, tu je velik razkorak. [...] Kdaj se je to bolj pokaže, kdaj manj. (Anka)

Bolj ko so družbeni fenomeni normalizirani in naturalizirani, težje jih je problematizirati, saj so za tiste, ki imajo več družbene moči, nevidni. Eden takih fenomenov je državna meja in z njo povezan rasizem v obliki omejevanja dostopa do socialnih in zdravstvenih pravic. Prvi pogoj za pravice je določen odnos med individuumom in državo. Tako migrantke, ki so prestopile mejo, kot izbrisane, ki so doživele, da je meja prestopila njih, »nosijo mejo na svojem hrbtu« (Meh, 2016, str. 26).

Čeprav imajo socialne delavke mandat države, so državne prakse drugih ministrstev doživele kot oviro, saj niso mogle izvajati storitev, povezanih z javnimi pooblastili. Nekatere so vse skupaj doživele ne le kot oviro, temveč tudi kot krivico. Policijski podsistem (odločanje o pripadnosti skupnosti) in socialnovarstveni podsistem sestavljata jasno hierarhijo. Na prehodu v samostojno Republiko Slovenijo so se centri za socialno delo transformirali iz občinskih v državne ustanove, da bi bile njihove storitve poenotene, enake ne glede na kraj bivanja ljudi, torej pravičnejše (Vida). Vendar pa jih je ta transformacija potisnila tudi v nadzornike nedržavljanek in revnih.

Tema ilegalizacije, nadzora nad priseljevanjem, izključevanja migrantov brez dokumentov, zavrnjenih prosilcev za azil, izbrisa – s katerimkoli terminom poimenujemo ta družbena razmerja – ni osrednja tema socialnega dela, čeprav je z vidika etike in poslanstva socialnega dela ključna, saj gre za vprašanja pravičnosti, enakega dostopa do javnih storitev in dostojanstva. Nakažuje postopen paradigmatični premik socialnega dela: od socialnega dela v poznem 19. stoletju, ki je nastalo kot odgovor na potrebe prebivalstva ob industrializaciji, množični selitvi v mesta in razpadu tradicionalnih skupnosti, ki niso mogle več skrbeti za otroke, ostarele, bolne itd., prek socialnega dela v času socializma, ko so pravice izhajale iz zaposlitve (in ne kraja rojstva), pa do razmer neoliberalizirane države z razvejeno administracijo in kompleksnim državnim upravljanjem.

Ob krepitvi državnih administracij in poglobljanju varnostnizacije je nadzor priseljevanja in pripadnosti vse natančneje reguliran. To regulacijo sem, v skladu z Andreetto (2019), imenovala študija državnosti. Kot so bili nekdanj

problemi, ki so izhajali iz družbenih vplivov industrializacije, gonilo socialnega dela, tako se pomikamo v obdobje, ko so migracije in s tem povezana vprašanja (formalne) pripadnosti eno od ključnih izhodišč opredelitve socialnega dela, ki ne more pustiti rasiziranih odnosov med individuumom in državo neproblematiziranih. Pred kratkim je bilo v časopisu *Delo* objavljeno pismo socialne delavke Anje Tekavčič (2023) iz Centra za socialno delo Ljubljana. V njem zahteva, da država sprejme zakonodajo, ki bo izbrisanim omogočila dostojno bivanje in dostop do javnih servisov. Takih apelov v svinčenih časih izbriša žal nismo zasledili.

Človek brez državljanstva oziroma oseba, izbrisana iz registra stalnega prebivalstva, naturalizirane meje pravic naredi vidne. S tem postane razvidna tudi družbena umeščenost centrov za socialno delo (birokratiziranost, podrejenost socialnega varstva ministrstvu za notranje zadeve, strukturno nasilje). Različne izkušnje in mnenja kažejo, da je posameznim socialnim delavkam – v konfliktu mandatov med delodajalcem (državo) in uporabnico – vsaj nekoliko prepuščeno, kako se bodo odločale in koliko oranja ledine in tveganja bodo prevzele nase.

Kot sem pokazala, so bile socialne delavke v najboljšem primeru zgovornice, »obliž na rane ljudi«, v najslabšem (redkeje) pa aktivne zatiralke. Gotovo bi meje problematizirale pogosteje in odločnejše, če Zakon o socialnem varstvu (2007) ne bi potiskal centrov za socialno delo v vlogo njenih vzdrževalcev. Vzdrževanje mej se kaže v samokritičnih izjavah, da so »pravila pač taka« in da oseb brez pravnega statusa centri za socialno delo »ne vidijo« kot svojih uporabnic.

Vendar tudi tiste socialne delavke, ki so vzpostavile sodelovanje z izbrisanimi, niso bile dovolj močne za sistemske spremembe. Glede na majhno število intervjujev ne morem odgovoriti na vprašanje, ali so meje socialnih pravic tudi meje socialnega dela. Lahko pa sem v članku to vprašanje izpostavila kot ključno in kot odgovor razpravljala ob sklicevanju na podobne raziskave, zgodbe izbrisanih in izjave intervjuvanih socialnih delavk in delavcev o tem, kako se spominjajo izbriša iz registra stalnega prebivalstva.

Zavedati se mej socialnih pravic pomeni zavedati se vpetosti v strukturno nasilje. Socialno delo se mora kot stroka, utemeljena na vrednotah enakosti, solidarnosti, participacije, v vsakem obdobju in političnem kontekstu na novo spraševati, koliko moči za plutje proti toku ima. Ali z drugimi besedami, vprašati se moramo, ali smo zadovoljni s tem, da so meje socialnih pravic pogosto tudi meje poklica.

Viri

Andreetta, S. (2019). Social workers, irregular migrants and fragmented statehood in Belgian welfare bureaucracies. *Journal of Legal Anthropology*, 3(2), 91–110.

Amnesty International (2022). Razstava 30 let s(r)amote na Gallusovem nabrežju. Fotograf: Borut Kranjc. Pridobljeno 9. 9. 2023 s <https://www.amnesty.si/dogodki-30-let-izbriša>

- Bez nec, B. (2007). »Nemogoče je mogoče«. Intervju z Aleksandrom Todorovičem. *Časopis za kritiko znanosti*, 35(228), 34–45.
- Deyoung, P. A. (2022). *Understanding and treating chronic shame: healing right brain relational trauma*. New York: Routledge.
- Flaker, V. & Bojza (2012). *Direktno socialno delo*. Ljubljana: Založba cf*.
- Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167–191.
- Graeber, D. (2017). *Utopija pravil*. Ljubljana: Beletrina.
- Günther P., Hrvat in, A., Ivačić, M., & Rehm, A. (2014). Borders of social work: detention centre in the light of citizenship, criminalisation and state power. *Socialno delo*, 53(6), 347–360.
- Humphries, B. (2004). An unacceptable role for social work: implementing immigration policy. *British Journal for Social Work*, 34(1), 93–107.
- Globalna izjava o etičnih načelih v socialnem delu* (2019). Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Jönsson, J. H. (2014). Local reactions to global problems: undocumented immigrants and social work. *British Journal of Social Work*, 44(1 Suppl.), 35–52.
- Karlsen, M. A. (2021). *Migration control and access to welfare: the precarious inclusion of irregular migrants in Norway*. New York: Routledge.
- Kilomba, G. (2010). *Plantation memories: episodes of everyday racism*. Münster: Unrast Verlag.
- Kogovšek, N., Zorn, J., Pistotnik, S., Lipovec Čeb ron, U., Bajt, V., Petković, B., & Zdravković, L. (2010). *Brazgotine izbrisa: prispevki h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Lipovec Čeb ron, U., & Zorn, J. (ur.) (2011). *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Ljubljana: Založba Sanje.
- Meh, E. (2016). *The health of migrants passing through Serbia* (magistrsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Park, Y., & Bhuyan, R. (2011). Whom should we serve? A discourse analysis of social workers' commentary on undocumented immigrants. *Journal of Progressive Human Services*, 23(1), 18–40. Pridobljeno 9. 9. 2023 s <https://doi.org/10.1080/10428232.2011.605745>
- Pistotnik, S. (2021). *Ljudje brez države: primeri iz območja nekdanje Jugoslavije* (doktorska disertacija). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Rižnar, B. in Slavica (2011). Na koncu ostaneš sam. V U. Lipovec Čeb ron, & J. Zorn (ur.), *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Ljubljana: Založba Sanje (str. 101–109).
- Simončič, A., & Mezga, A. (2011). Sem tu, pa vendar me ni. V U. Lipovec Čeb ron, & J. Zorn (ur.), *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Ljubljana: Založba Sanje (str. 37–47).
- Staub-Barnasconi, S. (2011). Od poklicnega dvojnega do profesionalnega trojnega mandata: znanost in človekove pravice kot temelja strokovnega socialnega dela. *Socialno delo*, 50(3–4), 173–185.
- Tekavčič, A. (2023). CSD Ljubljana: poziv državi ob Zoranovi tragediji. Pisma bralcev in odmevi. *Delo*, 7. 1. 2023 (str. 12).
- Torres, A. (2014). *Social work practise issues: working with undocumented clients*. Pridobljeno 9. 9. 2023 s https://www.academia.edu/12875969/Social_Work_Practice_Issues_Working_with_Undocumented_Clients

- Zakon o državljanstvu (1991). *Ur. l. RS*, št. 1/1991. Dosegljivo 27. 9. 2023 s <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1991-01-0008?sop=1991-01-0008>
- Zakon o mednarodni zaščiti (2017). *Ur. l. RS*, št. 16/2017. Dosegljivo 27. 9. 2023 s <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2017-01-0803?sop=2017-01-0803>
- Zakon o socialnem skrbstvu (1997). *Ur. l. SRS*, št. 35/79.
- Zakon o socialnem varstvu (2007). *Ur. l. RS*, št. 3/2007. Dosegljivo 27. 9. 2023 s <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2007-01-0100?sop=2007-01-0100>
- Zakon o tujcih (2023). Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o tujcih. *Ur. l. RS*, št. 48/2023. Dosegljivo 27. 9. 2023 s <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2023-01-1450/zakon-o-spremembah-in-dopolnitvah-zakona-o-tujcih-ztuj-2g>
- Zaviršek, D. (2018). *Skrb kot nasilje*. Ljubljana: Založba cf*
- Zorn, J. (2003). *Etnografija vsakdanjega življenja ljudi brez slovenskega državljanstva* (doktorska disertacija). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.
- Zorn, J. (2010). Vpisani kot delavci, izbrisani kot Neslovenci: pogled izbrisanih na obdobje tranzicije. V N. Kogovšek, J. Zorn, S. Pistotnik, U. Lipovec Čebren, V. Bajt, B. Petković, & L. Zdravković, *Brazgotine izbrisa: prispevki h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Ljubljana: Mirovni inštitut (str. 19–45).